

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
Кафедра соціальних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

О.М. Котикова

« _____ » _____ 2023р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»

Тема: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З**
ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»

Виконавець: **Смородіна Дар'я Сергіївна**

Керівник: **доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальних технологій**
Савельчук Ірина Борисівна

Нормоконтролер: _____

Київ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра соціальних технологій

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Котикова О.М.

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Смородіни Дар'ї Сергіївни

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами» затверджена наказом ректора від «10» травня 2023 р. № 666/ст.
2. Термін виконання роботи: з 08. 05. 2023 р. по 25. 06. 2023 р.
3. Вихідні дані до роботи: літературні джерела з соціальної роботи, психології, соціальної педагогіки, соціальної психології, соціології, аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів до визначення дітей з особливими потребами, методів і форм роботи з дітьми з особливими потребами.
4. Зміст пояснювальної записки: вступ, розділ 1 «Соціально-педагогічні особливості у роботі соціального педагога з дітьми з особливими потребами», розділ 2 «Соціально-педагогічний проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами»», висновки, список використаних джерел, додатки.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстрованого) матеріалу: презентація основних результатів кваліфікаційної роботи в електронному вигляді.

6. Календарний план-графік.

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Обрання теми та наукового керівника кваліфікаційної роботи	Квітень 2023р.	
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи	Травень 2023 р.	
3.	Визначення актуальності та стану проблеми, яка досліджується	Травень 2023 р.	
4.	Теоретичний аналіз літератури	Травень 2023 р.	
5.	Зібрання необхідних матеріалів та попереднє дослідження	Квітень-травень 2023 р.	
6.	Написання кваліфікаційної роботи	Травень-червень 2023р.	
7.	Проведення дослідження	Травень 2023 р.	
8.	Подання готової кваліфікаційної роботи на розгляд керівнику	Червень 2023 р.	
9.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи, отримання відгуку керівника, рецензії	Червень 2023 р.	
10.	Проходження попереднього захисту	15.05.2023 р.	
11.	Захист кваліфікаційної роботи	20-22.05.2023 р.	

7. Дата видачі завдання: « »__ 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Савельчук І.Б.
(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Смородіна Д.С.
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи: «Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами» 48 сторінок, 21 використаних джерел.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА, ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ, МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СІМ'Ї, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Об'єктом дослідження - процес соціальної роботи з дітьми з особливими потребами та їх сім'я.

Предметом є особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами та їхніми сім'ями.

Мета дослідження – теоретичне дослідження методів соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами та розробка тренінгової програми для сімей, що виховують дитину з особливими потребами.

Завдання дослідження:

1. Описати наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами;
2. Розкрити зміст, методи, форми та технології роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами;
3. Описати основні форми роботи соціально-педагогічної підтримки для батьків, які виховують дітей з труднощами у розвитку;
4. Створити проект «Система соціального супроводу дітей, які відстають у розвитку», розкрити його сутність та етапи соціального супроводу дітей з особливими потребами;
5. Розробити тренінгову програму для соціального педагога, який працює з такими дітьми;

Гіпотеза: використання соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми з особливими потребами сприятиме саморозвитку майбутніх соціальних працівників та позитивно вплине на розвиток їх професійної компетентності.

Новизна дослідження. Наукова новизна даної кваліфікаційної роботи полягає в розробці тренінгової програми для роботи соціального педагога з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами

Методи дослідження: мають комплексний характер, що полягає у використанні різних методів і прийомів, які передбачають мета й конкретні завдання роботи. Специфіка досліджуваного об'єкта зумовили використання описового методу як головного з прийомами спостереження, а також систематизації наукових розвідок, які були написані раніше.

Практичне значення. Результати даного дослідження можуть бути використані у практичній діяльності викладачів або у освітньому процесі закладів освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	6
1.1 Наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами.....	6
1.2 Зміст, методи, форми та технології роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами.....	10
1.3 Форми психологічної та соціальної роботи з батьками дітей з особливими потребами.....	17
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЕКТ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ».....	21
2.1 Сутність проекту, послідовність та етапи соціального супроводу дітей з особливими потребами.....	22
2.2 Тренінгова програма для роботи соціального педагога з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами.....	29
Висновки до другого розділу.....	36
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	41

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення наукових підходів та принципів соціально-педагогічної роботи з дітьми, які відстають у розвитку, а також аналізу форм психологічної та соціальної роботи з батьками, які виховують таких дітей.

Проблема особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами є однією з найбільш складних у соціологічній та педагогічній науці. Цю проблему у своїх наукових розвідках розглядали: Н.І. Рудкевич, О.В. Безпалько, О.В. Паскаль, Л.І. Трофименко, В.І. Кротенко, М.О. Орбей, Т.А. Власова, В.В. Лебединський, В.В. Лубовський, А.В. Семенович та інші. На проблемі роботи з дітьми, які мають порушення мовлення зосереджувались: І.В. Мартиненко, Е.Ф. Соботович, І.Ю. Левченко, І.С. Марченко, Г.Х. Юсунова, М. Гнезділов, І. Баскакова, В. Петрова та інші. Особливості роботи з дітьми, які мають інтелектуальну відсталість досліджували: В. Петрова, Б. Пінський, С. Рубінштейн, І. Соловійов, Ж. Шиф та інші. Обґрунтування особливостей роботи, методів, форм організації навчання дітей з різними видами порушень розвитку, допомоги таким дітям та їхнім сім'ям на різних рівнях (від державного до територіальної громади) розкривали у своїх наукових розвідках: Н. Бастун, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Р. Кравченко, І. Трубавіна, В. Синьов, С. Харченко та інші.

Саме тому нашою основною **метою** дослідження буде розгляд та узагальнення вже існуючих наукових підходів та принципів, методів та форм соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, а також створення власного проекту «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами», розроблення власної тренінгової програми соціального педагога для роботи з дітьми, які мають різні труднощі та відставання у розвитку. Таке дослідження є важливим з погляду сучасної соціології та педагогіки, а також дасть змогу дослідити особливості

соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами на різних етапах її реалізації.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання конкретних **завдань**:

1. описати наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами;
2. розкрити зміст, методи, форми та технології роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами;
3. описати основні форми роботи соціально-педагогічної підтримки для батьків, які виховують дітей з труднощами у розвитку;
4. створити проект «Система соціального супроводу дітей, які відстають у розвитку», розкрити його сутність та етапи соціального супроводу дітей з особливими потребами;
5. розробити тренінгову програму для соціального педагога, який працює з такими дітьми;

Об'єктом дослідження є процес соціальної роботи з дітьми з особливими потребами та їх сім'я.

Предметом дослідження є особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами та їхніми сім'ями.

Методика дослідження має комплексний характер, що полягає у використанні різних методів і прийомів, які передбачають мета й конкретні завдання роботи. Специфіка досліджуваного об'єкта зумовили використання описового методу як головного з прийомами спостереження, а також систематизації наукових розвідок, які були написані раніше.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному вивченні особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами. Створено власний проект, який покликаний допомогти у соціально-педагогічній роботі з такими сім'ями.

Теоретичне підґрунття дослідження полягає у тому, що описано сутність, зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами, а також зосереджено увагу на формах та методах роботи не тільки з такими дітьми, а й з їхніми батьками, оскільки тільки під час плідної співпраці з родиною такої дитина можливо досягнути ефективних результатів.

Апробація. Апробація основних положень і висновків дослідження здійснювалась так: публікація тез «Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, що відстають у розвитку» у рамках XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищлі освіти і молодих учених «ПОЛІТ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ». Конференція відбулася 04 – 07 квітня 2023 року.

Практичне застосування. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані в практиці викладання курсів соціології, педагогіки, психології. Загальні принципи й методи аналізу можуть послужити для написання курсових, дипломних та магістерських робіт студентами ЗВО.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох основних розділів, які містять підрозділи, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1 Наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами

Забезпечення дитині нормального та адекватного до свого віку розвитку є одним з найбажаніших очікувань кожного з батьків. На жаль, розвиток дитини не завжди є гармонійним та правильним, часто вимагає корегування та соціально-педагогічної підтримки та допомоги.

Сьогодні все частіше можемо зустрітися із різними видами порушеннями розвитку: порушеннями зору та слуху, мови, інтелекту (розумова відсталість, затримка психічного розвитку), різноманітними порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольовими порушеннями, аутизмом. Саме тому однією з найважливіших проблем сучасної педагогіки є проблема вивчення дітей з особливостями розвитку, з особливими потребами. Сьогодні кількість таких дітей збільшилась, що зумовлено безліччю чинників, таким як-от біологічний, соціально-психологічний, екологічний, а також їх поєднанням. Закономірно спостерігаємо підвищену увагу до особливостей соціально-педагогічної допомоги таким дітям. А.Д. Фролова у своїх наукових розвідках акцентує увагу на тому, що у кожній десятій дитини шкільного віку спостерігаємо недорозвиток пізнавальних здібностей. На думку та за спостереженнями дослідниці, менше 50% дітей у 6-річному віці досягають шкільної зрілості. Соціально-педагогічна робота з дитиною, яка відстає у розвитку, повинна бути цілеспрямованою та планомірною, такою, що поєднує зусилля як педагогів, соціальних працівників, а також батьків дитини. Тільки при умові їхньої спільної роботи можливо досягнути ефективних результатів.

Сьогодні все більшої популярності набирає соціально-педагогічна робота з дітьми з особливими потребами в різних соціальних інституціях. В Україні простежуються значні зміни, що стосуються ставлення держави до дітей з особливими потребами, насамперед простежується «відхід від медичного підходу до діагностики та оцінки придатності дітей до навчання у закладах загальної середньої освіти і надання їм психолого-педагогічних чи корекційно-розвиткових послуг» [6, с. 533].

Навчально-виховний процес з дітьми з порушеннями та затримками розвитку відрізняється від традиційного навчально-виховного процесу, хоч і базується на схожих принципах. Такий навчально-виховний процес відбувається із активним залученням вчителів-дефектологів, логопедів, фізіотерапевтів, психологів та соціальних педагогів. Школи, які приймають дітей із порушеннями розвитку, повинні мати також розширений штат медичних працівників, які покликані здійснювати лікувально-профілактичну та санітарно-гігієнічну роботу (лікар-психіатр, педіатр, медсестра).

Школа, яка забезпечує навчально-виховний процес та розвиток дітей з різними труднощами у розвитку, зобов'язана створити інклюзивні класи. Такі класи навчаються зазвичай за індивідуальними програмами розвитку, які розробляються педагогами спеціально під потреби тієї чи іншої групи дітей з особливими потребами. Метою цієї роботи є «визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання дитини» [14, с. 28].

Для того щоб перейти до розгляду принципів соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами, коротко розглянемо види порушень розвитку дітей. На сьогодні не існує єдиної цілісної класифікації порушень розвитку дітей. Саме тому, подають наступну класифікацію дітей з порушеннями розвитку:

- 1) діти з сенсорними порушеннями (порушення слуху та зору);
- 2) діти з інтелектуальними порушеннями (розумово відсталі й діти із затримкою психічного розвитку);

- 3) діти з порушеннями мови;
- 4) діти з порушеннями опорно-рухового апарату;
- 5) діти з комплексними (комбінованими) дефектами розвитку;
- 6) діти зі спотвореним (або дисгармонійним) розвитком [9].

Інші дослідники, пропонують наступний розподіл порушень розвитку:

- 1) діти з відхиленнями розвитку внаслідок органічних порушень;
- 2) діти з відхиленнями у розвитку у зв'язку з функціональною незрілістю;
- 3) діти з відхиленнями у розвитку через психічні депривації [15].

Порушення та затримки розвитку можуть поєднуватись та утворювати таким чином складні порушення розвитку. До складних порушень науковці зараховують поєднання двох та більше психофізичних порушень, наприклад, слуху, зору, мови, розумового (інтелектуального) розвитку, порушень опорно-рухового апарату в однієї дитини. Складні порушення науковці у свою чергу поділяють на такі наступні групи:

- 1) діти, які мають два та більше психофізичних порушень, кожне з яких викликає аномалію розвитку: сліпота та глухота, розумова відсталість, діти з вадою слуху із первинною затримкою психічного розвитку;

- 2) діти, котрі мають одне психофізичне порушення, що тягне за собою супутні порушення, які можуть виражатись у більш лагідній формі та не так помітно обтяжувати розвиток дитини (наприклад, розумово відстала дитина із незначною вадою зору або слуху);

- 3) діти із багатьма (множинними) порушеннями, які мають різний ступінь вираження та найчастіше призводять до значних відхилень у розвитку дитини.

Принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які відстають у розвитку, майже нічим не відрізняється від загальноприйнятих педагогічних принципів навчання. Основними з них є:

- 1) принцип спрямованості на всесторонній розвиток дитини, забезпечення єдності фізичного, духовного, психічного та соціального розвитку;

2) принцип науковості та доступності, що дозволяє обрати рівень складності навчального матеріалу відповідно до рівня розвитку дитини та її порушень розвитку, що у результаті спрямовується на корекцію цих порушень та їхню мінімізацію;

3) принцип зв'язку навчального процесу із життям, який полягає у плануванні та відборі навчального матеріалу так, щоб він був тісно пов'язаний із навколишнім середовищем, з тим, що оточує дитину із затримкою розвитку. Такий напрямок навчання дасть змогу дитині ліпше та швидше пізнавати світ, а також корегувати свої дефіцити у розвитку;

4) принцип систематичності, який полягає не тільки у регулярних заняттях із соціальним педагогом та іншими педагогами, а й у праці з батьками поза навчальним закладом чи соціальною інституцією. Такий безперервний навчально-виховний процес дасть змогу відслідковувати будь-які зміни у розвитку дитини та вчасно їх корегувати;

5) принцип послідовності, який полягає у тому, що спочатку дитина мусить засвоїти найлегший навчальний матеріал, і тільки після цього переходити до більш складного;

6) принцип створення оптимальних умов навчально-виховного процесу та соціально-педагогічної роботи з дитиною з особливими потребами. Насамперед цей принцип покликаний створити для кожної дитини з її порушеннями у розвитку найбільш оптимальні умови для навчання, оскільки кожна дитина та її порушення, рівень та ступінь порушень є індивідуальною справою;

7) принцип вмілого поєднання словесних, наочних, практичних методів навчання. В залежності від порушення розвитку соціальний педагог та інші педагоги, які працюють з дитиною, добирають такі навчальні матеріали та в такій кількості, в якій вимагає цього порушення розвитку тієї чи іншої дитини. Наприклад, для дитини із суттєвими вадами зору некоректним є переважання наочних методів навчання. Так само як для дитини із порушенням слуху не буде доречним переважання словесних методів роботи;

8) принцип свідомості, активності та самостійності дитини, яка відстає у розвитку, полягає у необхідності цілеспрямованої роботи педагогів з розвитку загально інтелектуальних умінь дитини, формуванню уміння працювати самостійно;

9) принцип контролю та самоконтролю. Принцип контролю покликаний своєчасно перевіряти рівень знань та вмінь дитини з особливими потребами, а також перевіряти чи рівень того чи іншого порушення розвитку зазнає змін та трансформацій, чи дані методи та форми роботи допомагають дитині корегувати її порушення;

10) принцип забезпечення міцності знань та здобутих вмінь та навичок;

11) принцип педагогічного оптимізму. Педагог, який працює з дітьми, які мають різні порушення розвитку, повинен бути оптимістично налаштованим, вірити у прогрес своїх учнів, а також формувати у них оптимістичне ставлення до власних вад та боротьби з ними.

Отже, аналіз наукової літератури з означеної проблеми довів, що принципи соціально-педагогічної роботи майже не відрізняються від загальноприйнятих принципів навчання та виховання. Різниця полягає у індивідуальному підході та спрямованні навчально-виховного процесу конкретно для тієї чи іншої дитини (чи групи дітей) та її порушень розвитку.

1.2 Зміст, методи, форми та технології роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами

Соціальний педагог займає особливе місце в організації педагогічної роботи з дитиною з особливими потребами. До основних завдань соціального педагога належить:

1) вирішення складних завдань, що пов'язані з фізичним, інтелектуальним (розумовим), соціально-емоційним розвитком дитини, корекція відхилень у розвитку;

- 2) створення психологічного комфорту, сприятливої атмосфери для дитини та її сім'ї;
- 3) тісна співпраця з батьками або опікунами дитини, передача необхідної інформації про стан розвитку дитини, консультування батьків;
- 4) допомога в організації лікування важкохворих дітей;
- 5) здійснення навчання дитини з особливими потребами, дотримуючись всіх принципів навчально-виховного процесу, яку описані вище, а також організація навчання в різних спеціалізованих навчальних закладах;
- 6) допомога у соціалізації дитини з особливими потребами;
- 7) координаційна співпраця з лікарями, психологом, логопедом та іншими спеціалістами, які займаються дитиною, а також створення разом з іншими спеціалістами програми психолого-педагогічної допомоги;
- 8) забезпечення максимальної реалізації особистісного потенціалу тієї чи іншої дитини з особливими потребами;
- 9) розробка та впровадження технологій соціально-педагогічної роботи в конкретній сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.

Соціально-педагогічна робота із дітьми з особливими потребами, потребує великої кількості методів та форм роботи, оскільки порушень в розвитку є досить багато, а кожний окремий випадок потребує індивідуального підбору методів та форм роботи. Проте, можемо виокремити деякі загальноприйняті методи, які використовуються найчастіше у роботі з дітьми з різними відхиленнями у розвитку. У діагностиці різних відхилень у розвитку найчастіше використовують такі методи: різного роду тести, спостереження над дитиною та її поведінкою у групі та наодинці.

Соціально-педагогічна робота соціального педагога може здійснюватися в групах або індивідуально з окремим вихованцем, хоч сучасні педагоги схиляються до думки, що індивідуальна робота приносить більш ефективні результати. Особливу роль у роботі з такими дітьми в групі відіграє позаурочна діяльність (участь у гуртках, факультативне навчання, екскурсії, змагання, конкурси), що

«забезпечує можливість дітям з особливими потребами досягти великих успіхів у соціалізації та адаптації до умов суспільства».

Також соціальний педагог активно може послуговуватись такими загальноприйнятими педагогічними методами, як ілюстрація навчального матеріалу, різного роду дискусії та обговорення, писемні та усні вправи, створення різних ситуацій, рольові ігри, заохочення.

Відхилення у розвитку є настільки складним та непередбачуваним явищем, що соціальний педагог може використовувати для навчання такої дитини різні творчі методи та прийоми. Так, наприклад, корегуючи різного роду емоційні проблеми вихованця, а також розвиваючи у нього творчі здібності, педагог може залучати у навчально-виховний процес різні види мистецтва: живопис, музику, театр та інше.

Одним з популярних методів педагогічної роботи з дитиною з особливими потребами є гра. Гра може використовуватись для корекції різноманітних порушень емоційно-вольової, комунікативної сфери та інших. Гра дозволяє дитині будь-якого віку формувати уяву та фантазію, тренувати пам'ять.

Казкотерапія є також одним з ефективним методом для корекційної роботи порушень розвитку. Найчастіше казкотерапія використовується у роботі з агресивними або сором'язливими дітьми, яким важко нав'язувати комунікацію з будь-ким, дітьми з аутизмом. Діти з різними проявами агресивної поведінки під час казкотерапії мають змогу заспокоїтись, зняти напруження. Науковцями доведено, що «метафоричний, казковий вплив активізує особистісні ресурси, пробуджує свідомість, відкриває нові можливості його взаємодії з навколишнім світом» [10].

До ефективних методів корекційної роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами зараховують також:

- 1) лялькотерапію, що полягає у використанні лялькової драматизації. Такий спектакль з ляльками можуть розігравати дорослі, вводячи у вигляді основного мотиву проблеми, які є ключовими для дитини (наприклад, тривога, страх, стрес).

Також спектакль може розіграватися самими дітьми, якщо мова йде про групові заняття; [17]

2) корекційно-розвиваюча фізкультура, яка спрямована, у першу чергу, на подолання різних порушень опорно-рухового апарату, хоч і застосовується активно для дітей з іншими типами порушень розвитку;

3) музична терапія, що включає в себе слухання тих чи інших терапевтичних музичних творів, а також гри на різноманітних музичних інструментах, заняття з ритміки та музичної релаксації. Насамперед такий метод покликаний скорегувати різного роду соматичні та психічні відхилення у розвитку дитини [18];

4) танцювальна терапія. Ключовою ідеєю якої є активний розвиток дитини за допомогою танцювальних рухів;

5) арт терапія, що допомагає відобразити підсвідомі процеси, страхи, конфлікти, які переживає дитина з особливими потребами.

Сьогоднішні реалії дозволяють соціальному педагогу урізноманітнювати соціально-педагогічну роботу з вихованцями, використовуючи Інтернет-джерела, медіа-ресурси, бібліотеки, кінотеатри, театри та інші соціальні місця, які можуть бути корисними для корекції того чи іншого порушення у розвитку.

Крім цього, соціальний педагог може активно використовувати різного роду прогулянки на свіжому повітрі, пізнання навколишнього середовища, різного роду бесіди. Все це покликано допомогти дитині з особливими потребами, скорегувати порушення та досягти максимальних результатів, щоб у майбутньому розвиватися на рівні своїх ровесників.

Розглянемо одне з найважливіших понять, яке стосується ефективності застосування технологій соціально-педагогічної роботи соціальними педагогами, можливостями підготовки фахівців з соціальної роботи до застосування методів та форм соціальної роботи [2; 12].

У вузькому значення під технологією соціальної роботи науковці розуміють сукупність певних наукових знань, прийомів та засобів, методів організації

навчання, що спрямовані на оптимізацію об'єкта соціального впливу, тобто на дитину, яка має відхилення у розвитку. Також у науковій літературі можемо зустріти трактування технології соціальної роботи як особливої системи знань про оптимальні методи та способи перетворення та регулювання тих чи інших соціальних відносин та процесів у житті дитини, яка відстає у розвитку. Під технологією соціальної роботи іноді ще розуміють алгоритм дії та застосування тих чи інших методів для корекції порушень у розвитку дитини.

Проаналізувавши наукові джерела з даного питання, можемо зробити висновок, що технологією соціальної роботи з дітьми з різними труднощами та відхиленнями у розвитку є цілеспрямована та вузько направлена діагностична та корекційна діяльність, яка складається з різноманітних методів та форм, прийомів, та яка застосовується соціальними службами, педагогами, логопедами, соціальними педагогами та іншими спеціалістами, яка має на меті вирішення різного роду соціально-педагогічних проблем дітей з особливими потребами.

До основних напрямів технології соціальної роботи з дітьми з особливими потребами зараховують:

- 1) соціальну реабілітацію;
- 2) соціальну адаптацію.

Під соціальною реабілітацією розуміють «комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму (інвалідність), зміною соціального статусу, девіантною поведінкою особистості» [16, с. 155].

Проведення соціальної реабілітації повинно базуватися на наступних принципах: ранній початок здійснення реабілітаційних заходів, безперервність і поетапність проведення, системність і комплексність, індивідуальний підхід.

Враховуючи специфічність роботи з дітьми з особливими потребами, під соціальною реабілітацією у даному випадку слід розуміти цілеспрямований процес повернення дитини, яка має будь-які обмеження, спровоковані порушеннями та

затримками розвитку, до повноцінного життя та максимальне наближення розвитку дитини до рівня розвитку її ровесників; створення оптимальних умов навчання, які забезпечили б дитині якнайшвидше повернення до повноцінного життя серед однолітків.

Саме тому метою соціальної реабілітації дітей з особливими потребами є забезпечення повноцінного розвитку за допомогою використання сильних сторін дитини.

Соціально-педагогічна робота педагога в межах соціальної реабілітації повинна включати багато напрямків, основними з яких є:

- 1) організаторська діяльність, що спрямована на досягнення поставлених завдань та мети у роботі з тою чи іншою дитиною з особливими потребами;
- 2) діагностична діяльність особистісного розвитку дитини, метою якою є виокремити за допомогою психодіагностичних методів психологічних особливостей дитини, оцінити її загальний розвиток та спрогнозувати подальший розвиток;
- 3) корекційно-розвиваюча робота, яка є центральним напрямком у роботі соціального педагога з дитиною з особливими потребами. Даний напрямок орієнтований на «вирішення конкретних проблем, пов'язаних з вторинними порушеннями у розвитку дитини» [1];
- 4) консультування дітей та їх батьків або опікунів. Консультування сімей є процедурою, яка використовується в соціальній роботі з метою орієнтації сімей на альтернативні форми надання допомоги, визначення цілей, а також забезпечення батьків дитини з особливими потребами необхідною інформацією;
- 5) профілактична діяльність, яка передбачає збереження та зміцнення здоров'я дітей з особливими потребами;
- 6) соціально-диспетчерська діяльність, метою якої є надання дітям з особливими потребами та їхнім батькам соціальної та психологічної допомоги.

Одним з основних напрямів технології соціальної роботи педагога із дітьми з особливими потребами є соціальна адаптація, метою якої є підготовка дитини до

інтеграції в соціальне середовище. У Дефектологічному словнику під редакцією І.В. Бондаря та В.М. Синьова знаходимо таке тлумачення цього поняття: «процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища; вид взаємодії особистості із соціальним середовищем» [7].

Соціальна адаптація, так само як і соціальна реабілітація, повинна мати комплексний характер, включати в себе психологічний, соціальний та медичний напрямки, а також різного роду заняття з розвитку психомоторики, ритміки та занять із соціально-побутового орієнтування. Так, наприклад, заняття із соціально-побутового орієнтування покликані максимально корегувати дефіцити у розвитку дитини, а також спрямовувати діяльність дитини формування вмій та навичок самостійного життя.

Отже, робота соціального педагога буде ефективною лише тоді, коли ним буде вміло поєднані усі напрямки роботи з тою чи іншою дитиною з особливими потребами. Не менш важливою вважається активна співпраця з батьками дитини з особливими потребами.

1.3 Форми психологічної та соціальної роботи з батьками дітей, що відстають у розвитку

Народження дитини завжди супроводжується стресом та сильними переживаннями зі сторони батьків, проте, коли дитина нормально розвивається з часом цей стрес зникає. Інакше відбувається у сім'ях, де дитина розвивається не за правилами та має будь-які відхилення у розвитку. В залежності від ступеня цих відхилень сім'я може зазнавати певних змін у своїй життєдіяльності, а деякі відхилення дитини, інвалідність взагалі можуть призвести до серйозних сімейних криз та дезадаптувати цілу сім'ю. Так, наприклад, у науковій літературі зазначається, що переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно

(з'являється новий член сім'ї) та якісно (збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе розлучення батьків, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: кожна сімейна функція (економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо) видозмінюється, набуває нового значення, з'являються нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна [4].

Досліджуючи емоційний стан батьків, які виховують дітей з особливими потребами, науковці одностайно приходять до висновку, що «стійким компонентом віддалених емоційних переживань є екзистенційна криза, яка формується на тлі неповноти батьківського почуття, його фрагментованості та незавершеності – адже діти з особливими потребами, підрастаючи, для батьків так і залишаються дітьми і сприймаються саме як маленькі діти, тобто ігнорується їхній нехай і обмежений, але все ж таки розвиток» [8, с. 134].

Питання соціальної та психологічної допомоги батькам дітей з особливими потребами є досить актуальним, оскільки найчастіше робота соціального педагога та інших спеціалістів зосереджується на самій дитині. Роль сім'ї та її психологічний стан відступає на другий план, часто залишається непоміченим. Саме тому головною метою соціально-психологічної допомоги батькам є надання батькам кваліфікованої допомоги, застосування соціально-проектних технологій для підготовки батьків до самостійного вирішення складних життєвих обставин [11].

Дослідивши наукові джерела з даної проблематики, можемо виокремити наступні напрямки роботи з батьками, які мають дітей з особливими потребами:

- 1) підвищення психолого-педагогічної компетенції батьків з тих чи інших питань, які стосуються порушень розвитку їхньої дитини;
- 2) підтримання доброго психічного стану батьків, їхньої соціальної активності, що дозволило б їм ефективно нав'язувати співпрацю із спеціалістами, які працюють з їхньою дитиною, а також спрямовувати цю співпрацю на користь дитини.

Одним з найважчих завдань, що стосується соціально-психологічної допомоги батькам таких дітей, є переконання батьків зайнятися власним здоров'ям та дбати про свій психічний стан. Саме тому більшість батьків дітей із різноманітними труднощами не звертаються вчасно по допомогу та не ходять на психотерапію. Завданням соціального педагога є відслідковувати зміни у психічному стані батьків та вчасно скерувати їх звернутися за професійною допомогою до психолога чи навіть психотерапевта, психіатра.

У працях Н. Осухової натрапляємо на поняття «психологічного патронажу», який передбачає пошук латентних ресурсів сім'ї, які можуть бути корисними для максимально швидкого подолання дефіцитів у розвитку дитини, а також активізацію власних сил для збереження позитивного психологічного клімату у сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.

Психологічна допомога батькам, як і допомога дитині, повинна носити комплексний характер, включати в себе як діагностику, так і консультування та корекцію. Завданням соціального психолога є формування у батьків позитивного ставлення до тих чи інших вад дитини, до неповноцінності її розвитку. Також соціальний педагог може бути необхідний для координації співпраці батьків та інших спеціалістів, які працюють з їхньою дитиною.

До основних форм роботи соціального педагога із батьками зараховуємо наступні:

- 1) інформування батьків про стан здоров'я та розвитку їхньої дитини, про можливі шляхи корекції тих чи інших порушень розвитку, а також окреслення прогнозів щодо розвитку дитини;
- 2) індивідуальне консультування в разі потреби і бажання батьків, пошук спеціалістів, які могли б провести ту чи іншу консультацію;
- 3) сімейне консультування та психотерапія: «психодрама, гештальт терапія, транзактний аналіз, що сприятиме формуванню психологічного і фізичного здоров'я, адаптації в суспільстві, ефективній життєдіяльності» [8, с. 166];

4) організація суспільно орієнтовної та колективної діяльності з батьками (наприклад, організація зустрічі батьків, які мають дітей із подібними особливими потребами). Такі зустрічі, розмови та обмін досвідом з тими, хто має подібні проблеми, допоможуть заспокоїтись, відчувати себе не самотнім зі своїми проблемами, а також поділитися власним досвідом, отримавши взаємні відповіді на свої запитання.

Соціальний педагог може послуговуватись наступним алгоритмом нав'язування співпраці з тією чи іншою сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами: 1. Дослідження сім'ї. 2. Встановлення контакту. 3. Оцінка можливих шляхів та напрямків соціальної та психологічної допомоги конкретній родині. 4. Вибір напрямків роботи згідно із результатами діагностики сім'ї. 5. Знаходження фахівців для втілення роботи згідно із визначеними напрямками. 6. Контроль за тим, щоб робота на всіх напрямках була ефективною.

Висновки до першого розділу

Отже, підсумовуючи, можемо стверджувати, що робота з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами повинна бути комплексною, цілісною включати різні напрямки роботи, які повинні бути реалізовані не тільки соціальним педагогом та соціальною інституцією, а іншими спеціалістами (логопедами, педагогами, психологами). Тільки така злагоджена співпраця зможе принести плідні результати, а також значно скорегувати вади розвитку дитини та покращити якість життя дитини з особливими потребами.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЕКТ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»

Сьогодні із зростанням кількості дітей з особливими потребами зростає також кількість соціальних установ, які спрямовані на допомогу та підтримку сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Проте незважаючи на це, сьогодні гостро відчувається недостатня кількість проектів, які були б покликані сприяти розвиткові дітей з особливими потребами, а також бути підтримкою для батьків чи опікунів такої дитини.

На нашу думку, найбільш проблемним та кризовим періодом в житті дитини з особливими потребами є перехід з дошкільного закладу до школи. Період адаптації, особливо якщо шкільний заклад не є до кінця готовий навчати дітей з різними видами вад та відхилень у розвитку, може бути складним та проблемним, як для дитини, так і для її батьків.

Оскільки для всіх суб'єктів освітнього процесу це нові, інколи навіть стресові умови, вони потребують всебічної допомоги та підтримки. Саме тому вважаємо наш проект під назвою «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» актуальним та потрібним. Місією соціального педагога та інших спеціалістів, які працюють із дитиною з особливими потребами, в межах нашого проекту повинно стати бажання сформувати максимально сприятливі умови для формування та розвитку здорового морально-психологічного клімату в освітньому середовищі, а також в самій родині.

У нашому проекті продемонстровано, що соціально-психологічний супровід дитини з особливими потребами є пролонгованим та тривалим, динамічним процесом, який складається не тільки з праці вчителів у школі, спеціалістів та соціального педагога, а й батьків. Батьки дитини є першим центром комунікації

дитини з особливими потребами, саме тому батьки мають можливість під час повсякденних занять виконувати безліч виховних завдань, що може мати вплив на покращення якості дитини з особливими потребами.

Включення дитини з особливими потребами до системи інклюзивного навчання є складним та тривалим процесом, проте завдяки спільній праці соціального педагога, батьків, вчителів та інших спеціалістів, можна значно пришвидшити реабілітаційний процес дитини та значно покращити якість її життя.

2.1 Сутність проекту, послідовність та етапу соціального супроводу дітей з особливими потребами

Проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» передбачає допомогу дітям з особливими потребами та їхнім сім'ям, що включає соціальний, педагогічний та психологічний супровід. Проект спрямований у першу чергу на покращення якості таких дітей, а також їхніх батьків. Враховуючи те, що не всі проблеми зі здоров'ям таких дітей можна вирішити та скорегувати, проект покликаний теж навчити дитину та її батьків жити з тією чи іншою вадою, не зациклюватись на проблемі, а також черпати радість з життя.

Проект, розроблений нами, спрямований на дітей віком 5-7 років. Вибір саме цієї вікової категорії не є випадковим. На нашу думку, період переходу з садочка до школи для дітей з особливими потребами є більш травматичним та важким, у порівнянні зі здоровими дітьми. Саме тому наш проект покликаний допомогти дітям адаптуватися у новому шкільному середовищі.

Коротко окреслимо актуальність нашого проекту. Хоч сьогодні все більш актуальним є створення інклюзивних класів у школах, проте рівень допомоги при адаптації дитини з особливими потребами у школі до сих пір є недостатнім. Під інклюзивною освітою розуміємо систему організації навчально-виховного процесу із забезпеченням однаково рівних можливостей для дітей з особливими потребами. І хоч таких шкіл стає все дедалі більше, проте ці школи є не завжди підготовлені до

прийняття дітей з особливими потребами. Актуальною проблемою надалі залишається облаштування таких шкіл всім необхідним для функціонування дітей з особливими потребами. Наприклад, лише у небагатьох школах України можна побачити пандус, який дозволив би дітям на інвалідних візках без перешкод заїжджати до школи. Також недостатньою залишається кількість помічників вчителя, асистентів, які працюють з найбільш складними дітьми. Окрім цього, не всі наявні працівники освіти насправді здатні до праці з дітьми з особливими потребами, оскільки раніше не мали досвіду праці з такими дітьми. Специфіка та методика праці зі здоровою дитиною та дитиною з особливими потребами суттєво відрізняється, саме тому необхідно створювати курси підвищення кваліфікацій для таких працівників. Зважаючи на вищезгадані проблеми, а також інші труднощі, з якими кожного дня зустрічаються працівники освіти у праці з дітьми з особливими потребами, варто переосмислити роль соціального педагога у навчально-виховному процесі дітей з особливими потребами.

Отже, метою нашого проекту є покращення якості життя та адаптації дітей з особливими потребами під час переходу з дошкільного навчального закладу до навчання у школі. Проект охоплює не тільки дитину, а й її батьків чи опікунів.

Проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» включає:

- 1) супровід сім'ї, у якій виховується дитина з особливими потребами;
- 2) підтримка та допомога сім'ї у кризових ситуаціях;
- 3) допомога дитині в отриманні всіх необхідних умінь та навичок, необхідних для навчання у школі;
- 4) сприяння покращення взаємодії у такій сім'ї, а також покращення взаємодії дитини зі своїми однолітками.

Проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» розрахований на:

1) дітей з діагнозом, що супроводжується різного ступеня затримками розвитку (діти з дитячим церебральним паралічем, розладами аутистичного спектра, синдромом Дауна, епілепсією та іншими);

2) діти, у яких виявлено затримку у моторному, розумовому, комунікативному, соціально-емоційному розвитку (такі затримки найчастіше виявляються під час перевірок психолога, педагога чи логопеда у дитячому дошкільному закладі; зазвичай такі діти суттєво відрізняються від однолітків, найкраще це видно у групі під час щоденного функціонування дитини у колективі);

3) діти, які знаходяться в зоні ризику появи затримки розвитку та інших труднощів у навчанні та вихованні (діти, які народжені передчасно або з малою вагою; діти, які зазнали психологічної травми, діти з дитячих будинків або діти з патологічних сімей);

4) діти, батьки яких мають які-небудь сумніви, що стосуються розвитку їхньої дитини.

Оскільки спрямованість проекту є досить широкою та багатогранною, дидактична мета проекту включає декілька аспектів:

1. Навчальний аспект, який включає в себе перегляд та оновлення методів, прийомів та форм навчання дітей з особливими потребами, а також формування у таких дітей навичок та вмінь, необхідних для навчання у школі. Надзвичайно важливим є навчити таких дітей функціонувати більш менш самостійно, враховуючи їхні реальні можливості. Не менш важливим є навчання дітей з особливими потребами навичкам самостійної організації свого дня у школі та поза школою.

2. Розвивальний аспект, який полягає у розвитку комунікативних умінь та навичок дітей з особливими потребами, розвитку критичного мислення, вміння аналізувати та виправляти власні помилки, а також вміння активно використовувати свої сильні сторони, які повинні заступити ті чи інші дефіцити у розвитку учня. Також не менш важливим у роботі з дітьми з особливими потребами є розвиток

таких якостей, як емпатія, відповідальність за себе та за інших, вміння критично оцінювати свої можливості, а також вміння виправляти власні помилки.

3. Виховний аспект, який полягає у формуванні власного погляду учня на свої дефіцити у розвитку. Розуміючи та знаючи свої слабкі сторони, учень з особливими потребами зможе працювати ефективніше та наполегливіше, зосередившись на тому чи іншому матеріалі, який є найбільш складний для нього. Не менш важливим є формування у дитини з особливими потребами таких якостей, як моральність, чесність, відповідальність, товариськість, співчуття, милосердя, бажання допомогти іншому.

4. Соціальний аспект, який виявляється насамперед у виявленні актуальних проблем суспільства, а також науці того чи іншого кола людей розпізнавати ці проблеми та бути толерантними та чуйними до дітей з особливими потребами.

До завдань, які повинен вирішити даний проект зараховуємо наступне:

- 1) покращення якості життя дітей з особливими потребами, а також життя їхніх батьків;
- 2) допомога у адаптації дітей з особливими потребами у перші дні їхнього шкільного життя;
- 3) стимулювання інтересу суспільства до проблем дітей з особливими потребами та їхніх родин;
- 4) допомога сім'ям з дітьми з особливими потребами у найбільш кризових ситуаціях;
- 5) багатопрофільна підтримка (моральна, емоційна, соціальна, психологічна та ін.) дітей з особливими потребами та їхніх батьків.

Проект, розроблений нами, буде включати декілька етапів, які взаємопов'язані між собою.

Перший етап є інформаційний, що включає в себе насамперед пошук сімей з дітьми з особливими потребами, які найбільше потребують фахової допомоги. Інформаційний етап покликаний підготувати соціальних педагогів, педагогів та

психологів до роботи з конкретно обраними сім'ями. Саме на цьому етапі спеціалісти знайомляться з родинами, проводять різного роду діагностики, виділяють найбільш значущі проблеми, які потребують вирішення у першу чергу. Ефективним на даному етапі є спільне обговорення між спеціалістами подальших кроків та дій у випадку тієї чи іншої конкретної родини. Таке обговорення дасть змогу підійти до вирішення проблем дитини з особливими потребами комплексно та цілісно, що у подальшому принесе кращі результати та значно поліпшить якість життя такої дитини, а також її батьків.

Наступним, проте не менш важливим, є початковий етап. Цей етап є початком безпосередньої роботи із підопічними, тобто дітьми з особливими потребами. На цьому етапі спеціалісти починають працювати над конкретними проблемами тієї чи іншої дитини з особливими потребами. Так, наприклад, якщо дитина, яка збирається йти до школи, має які-небудь проблеми вимови, то логопед одразу приступає до роботи над корекцією тієї чи іншої вади. Також на цьому етапі особлива увага звертається на наявність проблем та вад, які потребують лікування у лікарнях, операцій та ін. Соціальний педагог може допомогти родині у вирішенні організаційних питань цього типу (наприклад, знайти лікарню, у якій погодяться на ту чи іншу операцію). Під час цього етапу, як і під час всіх інших, соціальний педагог є зв'язувальним елементом (або посередником) між родиною з дитиною з особливими потребами та іншими спеціалістами, лікарнями, дитячим дошкільним закладом та школою. На цьому етапі очікуємо результатів у вирішенні найнеобхідніших проблем зі здоров'ям дитини з особливими потребами, а також покладено початок у роботі над корекцією тих чи інших вад (вимови, слуху, зору, опорно-рухового апарату та ін.).

Розробляючи програму роботи з тією чи іншою дитиною з особливими потребами, соціальний педагог повинен враховувати наступні фактори:

- 1) стан здоров'я дитини;
- 2) матеріальний добробут родини, в якій виховується дитина;

- 3) комунікабельність та вміння спілкуватися з іншими людьми;
- 4) соціальна безпека дитини (особливо в родині);
- 5) моральні якості (розуміння власних почуттів, емоцій, контроль над ними).

Наступним етапом є безпосередньо допомога тим родинам, які цього потребують. На цьому етапі соціальний педагог може приділити більше уваги батькам дитини з особливими потребами. Так, наприклад, можна організувати зустріч з батьками, які мають дітей із подібними вадами (найкраще, щоб це були батьки дітей, які вже на кілька років старші, у порівнянні із нашими підопічними). У цьому випадку батьки на реальних прикладах переконуються в тому, що всі проблеми, з якими зіштовхується їхня дитина з особливими потребами, можна подолати. Також не менш важливим є той факт, що батьки зможуть обмінятися між собою цінним досвідом, виразити свої емоції, переживання, і відчують те, що їх по-справжньому хтось розуміє.

У межах цього етапу соціальному педагогу варто приділити особливу увагу проблемі адаптації дитини з особливими потребами у школі. Так, наприклад, соціальний педагог може познайомитись спочатку самостійно із школою, вчителем, який буде приділений саме цій чи іншій дитині. Варто влаштувати такій дитині «екскурсію» до школи, познайомити заздалегідь з вчителем. Також варто поцікавитись у керівництва школи, чи школа забезпечена всім необхідним для навчання дітей з особливими потребами. Соціальний педагог повинен вивчити шкільне середовище, в якому згодом буде перебувати дитина з особливими потребами, а також разом зі спеціалістами створити дієвий розвивальний простір для дітей з особливими потребами у межах їхнього класу та школи. Також до завдань соціального педагога на даному етапі входить здійснювати раз на якийсь час моніторинг розвитку дітей з особливими потребами, а також пильнувати та опікуватися дитиною на початкових етапах шкільного життя.

Не менш важливим напрямком роботи соціального педагога в рамках нашого проекту є проведення профілактичних бесід з батьками здорових

дітей-однокласників, які повинні бути ознайомлені та проінформовані про вади тієї чи іншої дитини, а також повідомлені про позитивну дію на розвиток таких дітей при умові позитивної взаємодії здорових дітей із дитиною з особливими потребами. Для того, щоб покращити та сприяти активному розвитку такої взаємодії, соціальний педагог може запропонувати різного роду спільні заняття, конкурси, пікніки, екскурсії, спільне проведення часу, прогулянки та інше. Формування готовності у здорових дітей та їх батьків до позитивної взаємодії з дітьми з особливими потребами призведе до швидшої та більш ефективної корекції тієї чи іншої вади.

Етап допомоги включає в себе також реалізацію прав та інтересів дітей з особливими потребами на основі нормативних документів. Завданням соціального педагога є відстежування надання їм пільг, представлення інтересів дитини з особливими потребами в різних інстанціях, а також співпраця з органами соціального захисту та соціальної допомоги, медичними закладами та ін.

На цьому етапі соціальний педагог може послуговуватись наступними методами та формами роботи з дитиною з особливими потребами:

1) система заохочень, що полягає у частих похвалах навіть найменших досягнень такої дитини. Вчителі, які тісно співпрацюють з дітьми, наприклад, з аутизмом, часто використовують систему жетонів (дитина отримує жетон, якщо зробила завдання правильно). Також можна використовувати різні наклейки, картки для заохочення та похвали дитини з особливими потребами;

2) візуалізація завдань, які стоять перед дитиною. Більшість дітей з особливими потребами краще сприймають матеріал, який є у вигляді малюнків, невеликих та зрозумілих схем. Так, наприклад, можна спільно з дитиною укласти розклад її занять та реабілітації, використовуючи при цьому малюнок. Можна візуалізувати також правила поведінки, розклад дня дитини та інше;

3) моделювання та використання рольових ігор. Так, наприклад, під час рольової гри соціальний педагог може пояснити дитині, як необхідно поводитись в тій чи іншій ситуації.

Аналітичний етап включає в себе рефлексію за наслідками роботи та її впливом на дітей з особливими потребами, а також на їхні родини; підведення підсумків.

Отже, проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» хоч і спрямований у першу чергу на взаємодію соціального педагога з дитиною та її батьками, проте насправді потребує супроводу усіх учасників навчального процесу: дітей та фахівців різних напрямків, батьків, адміністрації школи, вузькоспеціалізованих спеціалістів. Соціальний супровід дитини з особливими потребами повинен бути спрямований на створення максимально комфортних умов, які дозволили б забезпечити соціальну активність дитини з особливими потребами, а також розвивати її інтелектуальні здібності, формувати ті чи інші ціннісні установки та принципи.

Такий соціальний супровід повинен являти собою комплексну систему динамічної корекційної і розвивальної допомоги відповідно з віковими та індивідуальними потребами учнів із особливими потребами.

2.2 Тренінгова програма для роботи соціального педагога з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами

Сьогодні стрімко зростає кількість дітей з особливими потребами, що у свою чергу збільшує кількість сімей, які потребують активного втручання та допомоги з боку держави, соціальних установ, соціального працівника та інших спеціалістів.

На нашу думку, сім'я, яка виховує дитину з особливими потребами є найбільш уразливою групою населення, яка потребує захисту та підтримки. Соціальна підтримка таких сімей повинна бути комплексною та цілісною, включати в себе вирішення цілого комплексу проблем, пов'язаних із допомогою дитині з особливими потребами та її батькам (лікування, освіта, соціальна адаптація, інтеграція у

суспільстві). Виховання дитини з особливими потребами вимагає більше зусиль та сил, ніж виховання здорової дитини. З часом така родина починає відчувати на собі вплив різноманітних негативних факторів, що зрештою створює напруженість всередині цілої сім'ї, порушує її стійкість. В таких ситуаціях можемо говорити про соціальне нездоров'я родини та про те, що така сім'я вимагає додаткових форм соціально-педагогічної діяльності. До таких форм зараховуємо соціальну реабілітацію і соціальну інтеграцію сім'ї, тобто відновлення її соціального статусу.

Соціально-педагогічна допомога сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами є сімейно-центрованою практикою, яка спрямована у першу чергу на соціалізацію дитини з особливими потребами, проте не менш важливою є допомога батькам, які виховують таку дитину. Ефективність роботи соціального педагога та інших спеціалістів визначається єдністю цілеспрямованої роботи цих спеціалістів з родиною, а саме з батьками чи опікунами дитини. Активізація ролі батьків, їх навчання та безпосереднє включення у процес соціалізації дитини має ключове значення для покращення якості життя дитини з особливими потребами.

Як робота з дитиною з особливими потребами, так і робота соціального педагога з батьками включає в себе кілька етапів.

На початковому етапі праці з батьками, які виховують дитину з особливими потребами, проводиться діагностика сім'ї, а також її виховного потенціалу. На цьому етапі завданням соціального педагога є у першу чергу аналіз проблем, з якими зіштовхується конкретна сім'я, а також проектування соціально-педагогічного процесу в тій чи іншій родині. Кожна окрема сім'я, навіть виховуючи дітей з подібними чи такими самими вадами, потребує складання індивідуального плану роботи, підбору оптимальних для конкретної сім'ї методів та форм роботи, специфічних засобів та методів реабілітації. Соціальний педагог повинен пам'ятати, що ключовим у роботі з такими сім'ями, є комплексний підхід, який включає такі напрямки у вивченні сім'ї: врахування особистих характеристик сім'ї як групи людей, а також як соціального інституту.

На початковому (діагностичному етапі) соціальний педагог може використати наступну анкету-опитувальник:

1. Чи сім'я, у якій виховується дитина з особливими потребами, є повною, тобто чи є батько та мати?
2. Скільки дана сім'я існує (молода, зріла, похилого віку)?
3. Порядок вступу у шлюб (первинний чи вторинний).
4. Кількість дітей у родині. Чи сім'я є багатодітною? Чи дитина з особливими потребами є єдиною у сім'ї?
5. Матеріальний стан сім'ї. Чи достатньо батьки заробляють для виховання та реабілітації дитини з особливими потребами? Чи потребують допомоги у фінансуванні, наприклад, медичного обладнання, необхідного їхній дитині?
6. Психологічний клімат у сім'ї. Чи погодились батьки з тим, що виховують дитину з особливими потребами? Ставлення до вади дитини: позитивне чи негативне.
7. Які найбільші труднощі у вихованні дитини з особливими потребами?
8. Чи вдалося родині налагодити контакт з лікарнею, соціальними установами? І чи отримує дана родина якісь виплати та допомогу від держави?
9. Якої допомоги очікують батьки в першу чергу?

Не менш важливими при вивченні сім'ї для соціального педагога є індивідуальні та психологічні якості кожного члена цієї сім'ї, а також вивчення взаємодії між членами родини (не тільки між батьками та дитиною з особливими потребами, а й між братами, сестрами, з бабусею, дідусем та іншими членами родини, які є близькими). Отже, для вивчення цих параметрів соціальний педагог може запропонувати родині заповнення наступної анкети:

1. Вік та стать.
2. Професія, інтереси, хобі.
3. Освітній заклад, в якому особа навчалась чи навчається.
4. Тип темпераменту.

5. Чи завжди вам легко керувати своїми емоціями?
6. Що у вашій сім'ї вас найбільше дратує і що ви хотіли б змінити?
7. Як ви проводите разом час? Чи цього часу є достатньо?
8. Чи вада вашої дитини перешкоджає вам у реалізації будь-яких ваших планів, мрій? Чи це можна змінити?
9. Ваш психологічний стан у шкалі від 0 до 10 (де 0 – дуже погано, а 10 – дуже добре).
10. Чи ви коли-небудь як батьки дитини з особливими потребами звертались особисто по допомогу психолога?
11. Чи ви маєте будь-які шкідливі звички?

Для вивчення психологічного клімату родини соціальний педагог може залучити спеціалістів, як-от психолога, який проведе психологічну діагностику родини, а також опише її результати.

Також на початковому етапі одним із завдань соціального педагога є формування у батьків чи опікунів дитини адекватних розумінь про природу вад чи інших порушень, які виявлені у їхньої дитини. Тільки адекватне розуміння проблеми дозволить вчасно та правильно відреагувати на ті чи інші зміни у поведінці чи здоров'ї дитини, а також надати адекватну вчасну допомогу. Для вирішення цього завдання соціальний педагог може скористатись з наступних форм та методів роботи з батьками:

- 1) індивідуальні бесіди з кожним з батьків, визначення одного з батьків, який здатний відповідати більшою мірою за реабілітацію дитини з особливими потребами;
- 2) залучення батьків до всіх видів обстежень дитини, а також будь-яких реабілітаційних заходів;
- 3) обговорення та підведення підсумків проведеної роботи із батьками після завершення кожного реабілітаційного курсу їхньої дитини;

4) обговорення та виявлення нових проблем та труднощів, кризових моментів, які необхідно вирішувати позачергово;

5) створення разом з батьками індивідуальної програми корекції тих чи інших вад дитини в межах родини.

Наступним етапом в праці між соціальним педагогом та батьками дитини з особливими потребами є етап організації роботи. Організаційний етап полягає у першу чергу в конструктивній діяльності соціального педагога, яка передбачає різні форми педагогічної анімації. Так, на цьому етапі соціальний педагог організовує різного роду сімейні заходи, що у свою чергу дозволяють проектувати корекційно-педагогічний процес, який має відбуватися в умовах сім'ї. На цьому етапі соціальний педагог добирає засоби та методи роботи, організовує педагогічне середовище всередині сім'ї, а також конструє систему навчальної взаємодії дорослого і дитини.

На цьому етапі соціальний педагог разом з батьками дитини з особливими потребами вирішує наступні завдання:

1) навчає батьків чи опікунів дитини з особливими потребами специфічних прийомів, методів та форм роботи з такою дитиною в межах родини;

2) активізує одного з членів сім'ї до взяття ролі організатора реабілітації дитини з особливими потребами;

3) добирає та відбирає дидактичний матеріал та наочний матеріал, який батьки можуть використовувати на домашніх заняттях з дитиною;

4) відпрацьовує з батьками організаційні форми роботи та умови навчання дитини з особливими потребами;

5) налагоджує стиль сімейного спілкування у родині.

Під час організаційного етапу соціальний педагог може запропонувати батькам дитини з особливими потребами різноманітні заняття, ігри, які можна використовувати під час повсякденних справ (наприклад, під час чищення зубів або під час вкладання дитини з особливими потребами до сну). Соціальний педагог

повинен усвідомити батькам, що такі повсякденні заняття допомагають формувати у дитини навички та вміння, які згодом допоможуть розширити діапазон можливостей дитини з особливими потребами. Так, наприклад, під час активного спілкування батьків із дитиною, дитина відпрацьовує навички комунікації із зовнішнім світом. Не менш важливими для дітей з різними вадами є відпрацювання навичок сенсорного пізнання навколишнього середовища, а також навичок загальної та мілкої моторики, культурно-гігієнічних навичок, а також навичок самообслуговування.

Соціальний педагог може приймати активну участь у плануванні різних сімейних заходів, корегуючи ці заходи згідно з індивідуальною програмою дитини з особливими потребами. Під час таких сімейних заходів соціальний педагог разом з батьками дитини можуть реалізувати багато завдань, які є необхідними для розвитку та прогресу дитини з особливими потребами. Кожний такий сімейний захід повинен бути обговорений та оцінений соціальним педагогом та батьками дитини з метою винесення висновків, а також обговорення ролі батьків при проведенні наступних сімейних заходів з урахуванням підвищення самостійності та активності дитини у подальших заходах.

Останнім етапом роботи соціального педагога з батьками з особливими потребами згідно нашої програми є заключний комунікативний етап. На цьому етапі соціальний педагог допомагає у налагодженню відносин між батьками та дитиною або іншими членами родини. Метою цього етапу є нормалізація сімейного клімату, зменшення емоційної напруги у батьків дитини з особливими потребами, а також впровадження (за необхідності) змін у вихованні дитини з особливими потребами, враховуючи здобуті висновки на попередніх етапах співпраці з батьками дитини.

Також комунікативний етап має на меті становленню нових форм взаємодії з дитиною, що має відхилення в розвитку, засвоєнню специфічних засобів спілкування. Під час цього етапу роль соціального педагога в родині має корекційну і психотерапевтичну спрямованість.

Оскільки сім'я виступає головним джерелом формування комунікативних навичок дитини з особливими потребами та розвитку соціально значимих навичок у дитини, яка має відхилення в розвитку, соціальний педагог повинен наголосити на особливій ролі батьків у формуванні соціальних стереотипів її поведінки.

Отже, підсумовуючи, можемо стверджувати, що до основних завдань заключного етапу праці соціального педагога з батьками, які виховують дитину з особливими потребами зараховуємо:

- 1) демонстрація інноваційних форм взаємодії батьків з дитиною під час повсякденного спілкування та взаємодії з дитиною;
- 2) формування навичок ефективного виховання у батьків;
- 3) значне розширення набору засобів при комунікації з дитиною, використовуючи такі специфічні засоби спілкування, як жестова мова, емпатія та інше.

До найпоширеніших форм співпраці соціального педагога з батьками на цьому етапі є індивідуальні бесіди з батьками та іншими дорослими членами сім'ї, створення імітацій різних проблемних ситуацій, які батьки повинні вміти вже вирішувати. Під час індивідуальної роботи з батьками необхідно випрацювати загальну позицію в нормалізації сімейних відносин, визначити причини порушень батьківської поведінки, а також знайти оптимальні шляхи вирішення проблемних ситуацій.

Для того, щоб визначити рівень ефективності соціально-педагогічної роботи соціального педагога на заключному етапі співпраці з батьками, варто звернути увагу на психоемоційний стан дитини та батьків, а також визначити рівень сформованості спільної діяльності; визначити рівень розвитку комунікативних навичок між членами родини.

Отже, народження дитини з тими чи іншими відхиленнями викликає стрес у батьків та найближчої родини. А народження важкохворої дитини (наприклад, з церебральним паралічем) може спровокувати хронічний стрес цілої родини [1,

с.143]. Стресовий стан батьків обумовлений не тільки вагою дефекту у дитини, але і певними стереотипами, які мають місце в нашому суспільстві щодо осіб з обмеженими психічними та фізичними можливостями, матеріальними труднощами, які по'язані із високою вартістю реабілітаційних занять, медичного обладнання, ліків та інше.

Завданням соціального педагога є зменшення цього стресу, емоційної напруги у батьків, а також стимуляції їх до активної роботи над вадами їхньої дитини. Окрім цього завданням соціального педагога є створення в соціумі дитини сприятливих умов для розкриття потенційних можливостей дитини з проблемами в розвитку.

Висновки до другого розділу

Отже, можемо зробити висновок, що на соціального педагога та батьків у вихованні дитини з особливими потребами покладаються великі зусилля, оскільки мова йде не лише про діагностування, а про надання системного корекційно-реабілітаційного, соціально-педагогічного супроводу дитини. Сім'я такої дитини не завжди може витримати навантаження, яке несе за собою виховання дитини з різними вадами, відхиленнями у розвитку. Соціальний педагог виконує багатоступеневу роботу, як з батьками, так і з самою дитиною, що з часом приносить значну користь та значно поліпшує якість життя такої дитини.

ВИСНОВКИ

Сьогодні спостерігаємо тенденцію до різкого зростання кількості дітей з особливими потребами, що зумовлено безліччю чинників: біологічним, соціально-психологічним, екологічним, а також поєднанням цих чинників. Саме тому вважаємо наше дослідження актуальним та таким, що стане корисним в сучасній соціології та педагогіці, а також дасть змогу дослідити особливості соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами на різних етапах її реалізації.

У ході нашого дослідження було досягнуто мети, було розглянуто розгляд та узагальнено вже існуючі наукові підходи та принципи, методи та форми соціально-педагогічної роботи з родинами, які виховують дитину з особливими потребами, а створено власний проект під назвою «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами», розроблено власну тренінгову програму соціального педагога для роботи з дітьми, які мають різні труднощі та відставання у розвитку.

У Розділі 1 нами було окреслено різні підходи до класифікацій порушень розвитку у дітей з особливими потребами. Так, наприклад, у нашому дослідженні ми розглянули класифікацію В.А. Лапшина та Б.П. Пузанова, а також О. Усанової. Ці класифікації хоч і мають деякі спільні риси, все ж таки мають суттєві відмінності. Також нами було розглянуто основні групи складних порушень розвитку дітей з особливими потребами. На нашу думку, дослідження таких груп порушень у дітей є недостатнім та вимагає подальшого допрацювання. У ході нашого дослідження було виявлено, що принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими порушеннями, практично не відрізняються від загальноприйнятих педагогічних принципів. Також нами було з'ясовано, що до основних завдань соціального педагога належить: вирішення складних завдань, що пов'язані з фізичним, інтелектуальним (розумовим), соціально-емоційним розвитком дитини, корекція відхилень у розвитку; створення психологічного комфорту, сприятливої атмосфери

для дитини та її сім'ї; тісна співпраця з батьками або опікунами дитини, передача необхідної інформації про стан розвитку дитини, консультування батьків; допомога в організації лікування важкохворих дітей; здійснення навчання дитини з особливими потребами, дотримуючись всіх принципів навчально-виховного процесу, яку описані вище, а також організація навчання в різних спеціалізованих навчальних закладах; допомога у соціалізації дитини з особливими потребами; координаційна співпраця з лікарями, психологом, логопедом та іншими спеціалістами, які займаються дитиною, а також створення разом з іншими спеціалістами програми психолого-педагогічної допомоги; забезпечення максимальної реалізації особистісного потенціалу тієї чи іншої дитини з особливими потребами; розробка та впровадження технологій соціально-педагогічної роботи в конкретній сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами. Насправді цих завдань може бути більше, проте ми назвали основні з них.

У ході нашого дослідження нами було розглянуто основні методи та форми роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами. До найпопулярніших серед них є: тести, різного роду спостереження, групові та індивідуальні заняття, ілюстрації навчального матеріалу, дискусії. З'ясовано, що варто теж долучати до навчального процесу різного роду види мистецтва, наприклад живопис, музику та інші. Особливе місце серед методів роботи з дітьми з особливими потребами займають такі методи, як гра та казкотерапія. Окрім вищеназваних до ефективних методів корекційної роботи соціального педагога з дітьми з особливими потребами зараховують також: лялькотерапію, що полягає у використанні лялькової драматизації; корекційно-розвиваючу фізкультуру; музичну терапію, що включає в себе слухання тих чи інших терапевтичних музичних творів, а також гри на різноманітних музичних інструментах, заняття з ритміки та музичної релаксації; танцювальну терапію; арттерапію, що допомагає відобразити підсвідомі процеси, страхи, конфлікти, які переживає дитина з особливими потребами.

Дослужуючи тему співпраці соціального педагога з дитиною з особливими потребами виявилось, що основними напрямки роботи соціального педагога є соціальна реабілітація та соціальна адаптація. Також нами представлено поняття «технологія роботи» соціального педагога, у нашому дослідженні можемо знайти пояснення даного поняття як у вузькому, так і у широкому значенні.

Варто відмітити, що у нашому дослідженні особлива увага приділена праці з родиною, яка виховує дитину з особливими потребами. Оскільки народження дитини з різними вадами та відхиленнями є стресом для батьків, ми вирішили присвятити у нашому дослідженні підрозділ на вивчення форм психологічної та соціальної роботи з батьками, які знаходяться в екзистенційній кризі, котра може бути спровокована труднощами виховання дитини з особливими потребами. До основних напрямків роботи з батьками, які мають дітей з особливими потребами зараховуємо: підвищення психолого-педагогічної компетенції батьків з тих чи інших питань, які стосуються порушень розвитку їхньої дитини; підтримання доброго психічного стану батьків, їхньої соціальної активності, що дозволило б їм ефективно нав'язувати співпрацю із спеціалістами, які працюють з їхньою дитиною, а також спрямовувати цю співпрацю на користь дитини.

До основних форм роботи соціального педагога із батьками зараховуємо: інформування батьків про стан здоров'я та розвитку їхньої дитини, про можливі шляхи корекції тих чи інших порушень розвитку, а також окреслення прогнозів щодо розвитку дитини; індивідуальне консультування в разі потреби і бажання батьків, пошук спеціалістів, які могли б провести ту чи іншу консультацію; сімейне консультування та психотерапія; організація суспільно орієнтовної та колективної діяльності з батьками.

У Розділі 2 представлено безпосередньо розроблений нами проект супроводу дитини з особливими потребами. Недаремно нами був обраний вік 5-7 років, адже у цьому віці дитини закінчує навчання у дошкільних закладах та починає своє навчання у школі. Цей період є важким як для самої дитини, так і для її батьків.

Саме тому наш проект покликаний допомогти такій родині, а також допомогти дитині з особливими потребами адаптуватися у шкільному середовищі. Так, наш проект «Система соціального супроводу дітей з особливими потребами» включає такі основні напрямки роботи: супровід сім'ї, у якій виховується дитина з особливими потребами; підтримка та допомога сім'ї у кризових ситуаціях; допомога дитині в отриманні всіх необхідних умінь та навичок, необхідних для навчання у школі; сприяння покращення взаємодії у такій сім'ї, а також покращення взаємодії дитини зі своїми однолітками. Розроблений нами проект розрахований на: дітей з діагнозом, що супроводжується різного ступеня затримками розвитку (діти з дитячим церебральним паралічем, розладами аутистичного спектра, синдромом Дауна, епілепсією та іншими); діти, у яких виявлено затримку у моторному, розумовому, комунікативному, соціально-емоційному розвитку; діти, які знаходяться в зоні ризику появи затримки розвитку та інших труднощів у навчанні та вихованні; діти, батьки яких мають які-небудь сумніви, що стосуються розвитку їхньої дитини. Метою нашого проекту є покращення якості життя та адаптації дітей з особливими потребами під час переходу з дошкільного закладу до навчання у школі. Проект охоплює не тільки дитину, а й її батьків чи опікунів. Крім проекту, нами була розроблена тренінгова програма для роботи з батьками дитини з особливими потребами. Таку роботу ми поділили на три основні етапи, а саме: початковий (діагностичний) етап, етап організації роботи та заключний (комунікативний) етап. Нами були розроблені анкети-опитувальники, які можуть допомогти соціальному педагогу у повсякденній праці із батьками, які виховують дитину з особливими потребами. Підсумовуючи, можемо зазначити, що основними критеріями ефективності соціально-педагогічної роботи соціального педагога із батьками та з дитиною з особливими потребами є стійкість психоемоційного стану дитини і батьків; рівень сформованості спільної діяльності; рівень розвитку навичок спілкування між членами родини. Протягом усього дослідження ми зазначали, що робота з дитиною з особливими потребами є багатогранною, яка потребує цілісного

підходу не тільки зі сторони соціальних інституцій та соціального педагога, а й самих батьків чи опікунів дитини, а також інших спеціалістів, які працюють для покращення якості життя дитини з особливими потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бак Д.Д. Особливості соціально-психологічної роботи з дітьми-інвалідами хворими на ДЦП. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2010. С.143-148.
2. Бибик, Д. Д. Особливості формування лідерського потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка, 2017. Випуск 23. С. 142-148.
3. Білень Я. Є. Психолого-педагогічна допомога сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю. Україна. Здоров'я нації. 2018. № 3/1 (51). С. 4-5.
4. Буковська О. О. Напрямки психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 12-16.
5. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі. Хмельницький, 2010. 192 с.
6. Горішна Н., Майчук О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. Social Work and Education. 2021. Vol. 8, No. 4. P. 528-539.
7. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
8. Кукуруза Г. В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х.: Точка, 2013. 244 с.
9. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник]. К. : Кондор, 2005. 560 с.

10. Подкоритова Л. О. Зміст психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. № 1, т. 2. С. 125-129.
11. Савельчук І. Б. Можливості проектно-соціальної діяльності майбутніх соціальних працівників у роботі з дезадаптованими дітьми та молоддю. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. 2011. Випуск XVI. С. 147-155.
12. Савельчук І.Б. Науково-методологічні підходи до впровадження інновацій в практику соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика, 2012. №2. С. 180-186.
13. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
14. Чуйко О. В. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 4. С. 152-158.
15. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі. К. : Ніка-Центр, 2004. 124 с.
16. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів : Растр-7, 2021. 324 с.
17. Особливості методу лялькотерапії в роботі з дітьми. Особистість, суспільство, закон, Харків. 2020. С. 71–73.
18. Квітка Н. Методичний посібник з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку. Київ, 2013. 82 с.
19. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі / навчально-методичний посібник /авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін – К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. – 208 с.

20. Сорочинська В. Організація роботи соціального педагога : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 198 с.

21. Міхеєва О. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоман., 2021. 429 с.